

Čovjek i njegova budućnost u misli Vjekoslava Bajsića¹

Željka Bišćan

e-mail: zbiscan@inet.hr

UDK: 141.319.8

Pregledni rad

Primljeno: 12. veljače 2005.

Prihvaćeno: 28. travnja 2005.

Vjekoslav Bajsić² (Čakovec 1924. – Zagreb 1994.), svećenik Zagrebačke nadbiskupije, profesor filozofije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu i njegovim institutima u Zagrebu, odgovorni urednik i autor izdanja Kršćanske sadašnjosti, jedan je od naj-snažnijih likova moderne hrvatske teološke misli. Kao filozof i teolog, bio je uronjen u promišljanje života u svijetu, koje je uglavnom usmjerio prema kršćanima laicima i njihovim problemima u odnosima sa svijetom u kojem žive – kako sa svjetovnim okruženjem tako i s crkvenom zajednicom. Misao Vjekoslava Bajsića osebujna je i nadasve pažnje vrijedna. Među ostalim, karakterizira je njegov poseban interes za

čovjeka. Već pri prvom susretu s njegovom mišlju čitatelju ostaje dojam da ona u sebi krije nešto novo, neuobičajeno, drukčije te da poziva na angažman – ljudski, vjernički i znanstveni. Bajsić se u svojem teološkom promišljanju koristi, što je razumljivo, filozofijom, ali i fizikom, biologijom, paleontologijom, psihologijom, etologijom i sociologijom. Sve radi toga da na što potpuniji i razumljiviji način progovori u svjetlu vjere današnjem čovjeku o njemu samome, o problemima koji ga muče i o tome kako se s njima »uhvatiti u koštac«, jer današnjem je čovjeku mnogo razumljiviji jezik tih znanosti od onog teološkog.

¹ Tekst je izmijenjen i prilagođen reprezentativni isječak iz magistarskog rada *Obrisi kršćanske antropologije u misli Vjekoslava Bajsića*. Rad je bio obranjen 25. 3. 2004. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

² Biografske podatke o Vjekoslavu Bajsiću i kratak osvrt na njegov život i rad vidi u članku Željka BIŠĆAN, Vjekoslav Bajsić na stranicama enciklopedijskih, časopisnih i drugih izdanja, *Spektrum – ogledi i prinosi studenata teologije*, 1997, XXIX/1, str. 65-70.

Ključne riječi: pojedinac, cjelovitost, otvorenost, transcencija, djelovanje, grupa, sigurnost, uloge, animalni automatizmi, sloboda, stvarnost, povijest, rast, evanđelje, Bog, Isus Krist, buđućnost.

Čovjek i njegovo urođeno ponašanje

Prva konstatacija od koje se može poći jest da Bajsić, bar u jednom dijelu svojih promišljanja, čovjeka promatra »odozdo«. On uočava čovjekovu temeljnu ukorijenjenost u materijalni svijet, u prirodu. Ne smatra je nevažnom, štoviše, nastoji je promotriti sa svih strana i ozbiljno uzeti u obzir. Čini se da ga je na to potaknula enciklika *Humani generis*, kojom se intenzivno bavio godine 1964.,³ na samom početku svojega teološkog istraživanja. Bajsić potom nastavlja promišljati teorije hominizacije unutar teorije evolucije. On to čini i na fenomenološkoj razini prirodnih znanosti i na filozofsko-teološkoj razini objave.⁴ Ozbiljnost i plodovi toga rada su najvidljiviji u njegovu habilitacijskom radu.⁵ Polazeći tako od očite činjenice kako je čovjek u dimenziji svoje tjelesnosti sastavni dio prirode,⁶ Bajsić ističe da ona nije iznimka u prirodnom događanju. To je moguće misliti i zato što Stvaranje nije čudo, nego formacija prirode kakva doista jest. Čovjek potpada pod iste zakone razvoja kao i ostala živa bića,⁷ pa u skladu s time zaključuje da čitavu bio-fiziološku podlogu čovjeka i sav niži psihizam ne možemo adekvatno shvatiti ako ga ne gledamo unutar povijesne prirodne cjeline.⁸ Za ispravno shvaćanje čovjeka, koje to može biti samo u

³ Usp. Vjekoslav BAJSIĆ, Problem hominizacije nakon enciklike »Humani generis«, *BS*, 1964, 34/1, str. 97-105. (= Vjekoslav BAJSIĆ, *Granična pitanja religije i znanosti. Studije i članci*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1998, str. 137-148).

⁴ Usp. V. BAJSIĆ, *Granična pitanja religije i znanosti* (dalje: GPRZ), str. 158-159.

⁵ Usp. V. BAJSIĆ, *Filozofski problemi hominizacije*, Zagreb, 1965, str. 173 [strojopis]. (= GPRZ, str. 9-119)

⁶ Usp. GPRZ, str. 224, gdje u okviru govora o stvaranju i evoluciji, među ostalim kaže: »Bog je stvorio (i stvara) takvog čovjeka, čije tijelo po svoj prilici ima genetičku vezu s nekim davnim životinjama«.

⁷ Usp. GPRZ, str. 158.

⁸ Usp. GPRZ, str. 153.

njegovoj cjelovitosti, prijeko je potrebno razumijevanje i te njegove dimenzije.

Bajsić stoga u svojem shvaćanju čovjeka radikalno i dosljedno kreće od samih početaka, od čovjekova prvotnog života u čoporu. Instrumentarij kojim se služi u razumijevanju ondašnjeg čovjeka nalazi u prirodnim znanostima: paleontologiji, biologiji i posebno u etologiji. U paleolitikumu jednom je čovjeku, lovcu i sakupljaču, bilo potrebno oko 20 km² lovišta da bi preživio.⁹ Stoga je razumljivo kako je živio u malim hijerarhijski strukturiranim grupama koje su se izgrađivale kao i kod životinjskih grupa, borbom i nadmetanjem. To je tako trajalo nekoliko milijuna godina. Tijekom toliko dugog razdoblja čovjek je razvio tipično lovačka i sakupljačka, hijerarhijsko borbena i imponirajuća ponašanja kao instinktivna ponašanja svoje vrste.¹⁰ Te prastare automatizme, uočava Bajsić, nije temeljito mogla promijeniti ni neolitička revolucija što ju je tek posljednjih desetak tisuća godina proveo kasni *homo sapiens* stvarajući sve ono što danas nazivamo civilizacijom. Stoga bismo konačno trebali postati svijesni – smatra Bajsić i neumorno ističe taj temeljni uvid – da unatoč svim kulturnim i znanstvenim 'premazima', »ispod tanke kore civilizacije, današnji je čovjek u biti lovac, pljačkaš i sakupljač«.¹¹

Posebno je zanimljivo to što Bajsić u ljudskoj animalnoj dimenziji otkriva korijene čovjekove društvenosti. Upozorava da je grupa starija od čovjeka i da nije 'ljudski izum'. Stoga je važno znati i da iskonsko grupno čovjekovo ponašanje nije autentično humano, racionalno, nego animalno. Bajsić uočava sheme u tom ponašanju i naziva ih grupnim automatizmima. On se u upoznavanju, razumijevanju i promišljanju tog čovjekova ponašanja koristi etologijom, iako je svjestan da će to mnoge neupućene najvjerojatnije sablazniti. Stoga kaže: »Neka nas ne uznemiri ovo svrstavanje čovjeka sa psima, medvjedima i kokošima u jednu družbu istih običaja«, objašnjavajući da to ne znači ništa drugo, nego ozbiljno

⁹ Usp. *Filozofija i teologija u vremenu. Članci i rasprave*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1999 (dalje: FTV), str. 203.

¹⁰ To je s obzirom na današnjeg čovjeka izvrsno opisano u: Desmond MORRIS, *I čovjek je životinja*, Zagreb, Prosvjeta, 1997, str. 61-68. Iako ga Bajsić, po svojoj prilici, nije čitao jer mu je originalno djelo bilo objavljeno tek 1994., vjerujem da bi ga pročitao s velikim interesom i njime se koristio.

¹¹ Usp. GPRZ, str. 86-87.

uvažavanje Aristotelove definicije čovjeka kao *animal rationale*. »Animalnost se ne očituje samo u potrebi za jelom i pićem; ima još štošta u toj škrinji, samo ako se traži pri dnu. Zašto se, dakle, sramiti? Ako se čovjek ima učiti od mrava, zašto ne bi štogod naučio i od kokoši?«, ističe Bajsić. Služeći se etologijom, zapravo samo dolazimo do oruđa kojim se može lakše dalje promišljati čovjekovo ponašanje. Te zoološke sličnosti pridonose upravo boljem uočavanju razlika.¹² Već se tu može nazreti jedna od temeljnih Bajsićevih preokupacija: čovjekovo ponašanje. On, naime, smatra da se »ljudske krize mogu s nekim pravom smatrati krizama ponašanja«.

U potrazi za ljudskim identitetom

Čini se da se Bajsićeva zauzetost oko animalnih automatizama u ljudskom ponašanju može dovesti u vezu s njegovim već spomenutim bavljenjem evolucijom i hominizacijom. Radeći na tim problemima, u moru literature koju je iščitao u želji da sve što ustvrdi bude dobro utemeljeno, naišao je na jedan važan problem koji bi se najkraće mogao formulirati kao pitanje: »Što zapravo čovjeka razlikuje od životinje?«¹³ S obzirom na to da je istražio sve raspoložive prirodoznanstvene teorije o stvaranju svijeta i razvoju živih bića, posebno čovjeka, uočio je da ni prirodoznanstvenici još nemaju konačnog odgovora na to pitanje. Bajsić je, čini se, taj odgovor pokušao pronaći na pomalo neuobičajen način, zahvaljujući kojemu je došao do nekih novih interdisciplinarnih i stoga cjelovitijih uvida o samom čovjeku.

Plodovi interdisciplinarnoga pristupa promišljanju čovjeka

Očito je da je Bajsić teoriju o evoluciji našao vjerodostojnom i dostojnom da ju se hipotetski uzme ozbiljno. Promotrio ju je i u svjetlu Evanđelja, tj. pokušao utjeloviti evanđeosku poruku u tijelo teorije evolucije i... uspjelo mu je. Rodila se je ideja *poieze*, »kao modela pomoću kojeg je moguće filozofski tumačiti prirodnu se-

¹² Usp. *Život i problemi crkvene zajednice. Članci, rasprave, materijali*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2000 (dalje: ŽPCZ), str. 292.

¹³ Usp. GPRZ, str. 12.

lekciju i druge činjenice koje govore u prilog teoriji evolucije živih bića, uključujući čovjeka¹⁴. Ta je ideja nedvojbeno vrijedna filozofskog, ali, zasigurno, i teološkog istraživanja te upoznavanja svjetske filozofske i teološke javnosti s njezinim sadržajem! Zašto? Bajsić je vrlo rano otkrio da se ideja prirodne selekcije može promišljati u svjetlu katoličke vjere. Štoviše, ona zapravo otvara mogućnost za jedno spontanije, ispravno poimanje kako kršćanskog Boga Stvoritelja koji svijet stvara ni iz čega, tako i za poimanje kršćanskog principa izbora.¹⁵ Za razliku od mnogih pripadnika crkvenih krugova koji su dizali svoj glas protiv evolucije, on je svoj stav solidno znanstveno opravdao s teološkog, filozofskog i prirodznanstvenog aspekta.¹⁶

Ponašanje kao indikator naravi

Za razliku od mnogih svojih filozofsko-teoloških prethodnika koji su se također bavili pitanjem čovjeka i njegova identiteta polazeći od definicije *animal rationale*, on je dodatno obratio pažnju na ovo *animal*. Nastojao je pokazati koliko je baš ta animalna dimenzija čovjeka, koja je stoljećima i tisućljećima gurana 'pod tepih' vlastite svijesti, upravo zbog toga podsvjesno vrlo aktivna i prisutna u ljudskom ponašanju i danas.

S druge pak strane, kao filozof i teolog, za razliku od prirodznanstvenika, više je bio svjestan ovoga *rationale* kao prostora u kojem bi trebalo tražiti tu specifičnu razliku. Polazio je od čovjeka kao od transcendentalne, nepovredive i cjelovite stvarnosti koja u sebi ujedinjava i ono animalno i ono racionalno. Kako razumjeti pojam *animal rationale*? Tako da se upozna animalno, i to na samom izvoru, s pomoću etologije koja proučava ponašanje.

Bajsić zna iz klasične ontologije da se narav ostvaruje preko svojega vlastitog djelovanja, pa se čini da upravo to uzima za formu svojega promišljanja.¹⁷ Djelovanje se, naime, očituje određenim

¹⁴ Stjepan KUŠAR, Šloser i intelektualac. U spomen Vjekoslavu Bajsiću, *Bogoslovska smotra*, 2002, 72/1, str. 215.

¹⁵ Usp. GPRZ, str. 74.

¹⁶ Vidi Bajsićev već navedeni habilitacijski rad u bilj. 5.

¹⁷ Otkrivanje ovog aspekta Bajsićeve misli zahvaljujem Stjepanu Kušaru koji mi je u tome umnogome pomogao.

ponašanjem, a ono je pak znanstveno legitimno dohvatljivo metodom opažanja. Stoga zaključci izvedeni na temelju usporedbe ponašanja ljudi i životinja mogu biti i znanstveno uvjerljivi, što je vrlo važno za one kojima Bajsić piše, a to su 'djeca svoga vremena' i prirodoznanstvenoga svjetonazora. Ponašanjem se očituje i životinjska i ljudska narav. Sve ono što se nalazi kod životinjskog ponašanja očituje životinjsku narav. No Bajsić kao filozof, uspoređujući životinjsko i ljudsko ponašanje, otkriva da u ljudskom ponašanju ima životinjskog ponašanja kudikamo više no što je to čovjek uopće spreman priznati. On, naime, i tu ide dublje te iz opaženoga vanjskog ponašanja iščitava principe djelovanja životinjske naravi koji se otkrivaju u raznovrsnim ponašanjima različitih životinjskih vrsta. Na taj način raskrinkava i mnoga ponašanja ljudi kao izraze posve animalnih principa, tj. kao djelovanje animalnog, a ne racionalnog dijela ljudske naravi. Pa čak i racionalna ponašanja čovjeka, npr. unutar kulture, otkrivaju se često samo kao racionalna obradba animalnih principa, tj. racionalno očitovanje animalne naravi.

No, promotrimo važnost ponašanja kako ona proizlazi iz Bajsićeva poimanja čovjeka. Bajsić metodološki stavlja čovjeka na polaznu točku svih znanstvenih istraživanja, jer je u smislu bitka uvijek metaznanstven, kao transcendentalna točka znanosti transcendentan.¹⁸ Na tim temeljima on ustvrđuje kako ne postoji neka teorija humanosti, nego samo metodologija i praksa humanosti. Dakle, za Bajsića nema neke sveopće teorije po kojoj je čovjek 'to i to', jer to je već svojevrsno opredmećivanje čovjeka. On s te, da tako kažemo, statičke razine, cijeli problem prenosi na dinamičku razinu i tvrdi da postoji, tj. da je što se humanosti, čovječnosti tiče, stvarna samo metodologija i praksa. Zapravo, tvrdi da je iluzorno i uzaludno raspravljati o tome što je humanost, što je ljudskost, što je ono što čovjeka razlikuje od životinje ili što je ono što čovjek jest. To zapravo nije realno. Čovjek još uvijek nije definiran. On je još u nastajanju. Stoga postoji samo pitanje o tome kako bi čovjek trebao djelovati da bi bio čovjek. Važno je, dakle, djelovanje, tj. ponašanje. Otuda je, čini se, izrasla i njegova rečenica da 'čovjek da bi bio čovjek mora božanski djelovati'. To je zapravo Bajsićeva dinamička i otvorena 'definicija' čovjeka. A najviše što je poznato u

¹⁸ Usp. FTV, str. 45-46.

ovom kontekstu jest Isus Krist.¹⁹ On je Čovjek, u Njemu je punina čovječnosti prema kojoj svaki čovjek teži.

Pojedinac u grupi

Opće je prihvaćeno da je čovjek individualno-socijalno biće. Ima naravnu potrebu živjeti u grupi. Stoga pojedinac prirodno teži grupi. Štoviše, on redovito tijekom života pripada ne samo jednoj grupi nego više njih. Počevši od obitelji u kojoj se rađa, pa preko raznih edukacijskih, rekreacijskih, teritorijalnih i drugih grupa do najrazličitijih 'istomišljeničkih' i 'istovjerujućih' grupa. Bajsić se je najviše bavio upravo takvim konkretnim pojedincem u aspektu njegove društvenosti, tj. njegovom društvenom dimenzijom. On ističe važnost procesa socijalizacije pojedinca u grupi. Pritom se služi terminima iz biologije kako bi modernom čovjeku što jasnije predočio što se tu zapravo događa. Najprije podsjeća na tzv. gestaciju ljudskoga oplođenog jajašca u utrobi majke, koja traje sve do rađanja novorođenčeta i njime prestaje. Tada počinje djetetova gestacija u 'tkivu društva', najprije u obitelji, pa u susjedstvu, u vrtiću, u školi, na radnom mjestu i u drugim ljudskim grupama i praktički ne prestaje sve do smrti, jer čovjek u društvu raste i razvija se sve do smrti.²⁰

Kao što je već spomenuto, grupa je starija od čovjeka.²¹ I mnoge životinjske vrste žive u grupama u kojima jedinke zauzimaju određeno mjesto po pojedinim pravilima ponašanja te grupe i tako formiraju svojevrstan hijerarhijski red. Uglavnom je riječ o odmjeraivanju snaga, ali obično je dovoljno samo imponirati, malokad izbija pravi sukob, a i kada izbije, gubitnika u većini slučajeva to ne stoji glave, nego samo nižeg položaja u hijerarhiji grupe. S druge strane, grupa se prema drugoj suparničkoj grupi svoje vrste ponaša znatno agresivnije i uglavnom ne štedi protivnike. U korijenu takvog ponašanja leži smisao koji ga diktira: *preživljavanje grupe*.

¹⁹ Bajsić u svojoj vjeri zna da smo sada u Isusu Kristu 'djeca Božja' i da ćemo u konačnici, premda to sada ne možemo zamisliti, biti slični Bogu, jer ćemo ga gledati 'licem u lice', kakav uistinu jest ... (usp. 1 Iv 3,2).

²⁰ Usp. ŽPCZ, str. 166-167.

²¹ Usp. FTV, str. 203.

Naime, unutar vlastite grupe poželjno je da se na vrh hijerarhije popnu najsposobnije jedinice, i za prenošenje najkvalitetnijih osobina potomstvu, i za pouzdanije vodstvo u preživljavanju grupe. Također, svaki drugi član grupe isto je tako dobrodošao, jer brojnija je grupa jača, pa su slabiji pošteđeni i na neki način ipak zaštićeni.

Takva su ponašanja uobičajena unutar grupe i prema drugoj grupi kod tzv. socijalnih životinja. Životinje se tako spontano ponašaju i stvaraju hijerarhijski red u svojoj grupi. No, takvo djelovanje rada specifičan egoizam grupe. Taj temeljni, urođeni princip grupnoga egoističnog ponašanja smislen je u prirodnim uvjetima i stoga naravan društvenim životinjama. To nam može poslužiti, kako je smatrao Bajsić, i za uočavanje racionalnošću prikrivenoga čovjekova animalnog ponašanja, ali i za razlikovanje naravnih i nadnaravnih principa djelovanja. S druge pak strane, otuda postaje razumljivo i zašto su neka iracionalna čovjekova ponašanja toliko žilava i teško iskorjenjiva.

Čovjek je '*animal rationale*' i ta se njegova narav vidljivo odražava u njegovu grupnom ponašanju. U svakoj grupi kojoj pripada, pojedinac također zauzima neko mjesto. Naime, i ljudske su grupe spontano hijerarhijske. Mjesto koje pojedinac ulogom zauzima u grupnoj hijerarhiji ovisi o važnosti njegove uloge u grupi. Ako je uloga važnija za opstanak grupe, to je mjesto, kako se uobičajava reći, 'više', tj. više se vrednuje. Takvo ponašanje grupe traje samo dok pojedinac dobro igra svoju ulogu. Kada se on zbog bilo kojeg razloga prestane tako ponašati, grupa ga na ovaj ili onaj način kažnjava sve do marginalizacije, pa i potpune izolacije. To je razumljivo stoga što se grupa njegovim ponašanjem automatski 'osjeća ugroženom i oslabljenom' u borbi za opstanak. Uz to, i ljudska grupa gaji tzv. dvostruki moral: jedan za članove vlastite grupe, a drugi za pripadnike suparničkih grupa. Uzmimo jedan drastičan, ali rječit primjer: ubojstvo unutar vlastite grupe strogo se sudi, dok se ubojstvo pripadnika iz neprijateljske grupe smatra herojstvom, tj. na ovaj ili onaj način se nagrađuje. Upravo zato što je takvo ponašanje čovjeku urođeno, nitko ga u grupi, ako ostaje u granicama svoje animalno racionalne naravi, ne dovodi u pitanje. Bajsić to naziva 'grupnim neupitnostima'. U tim se okvirima racionalnost može manifestirati kao apologetika tih grupnih neupitnosti iskazanih na najrazličitije načine tijekom povijesti, i to u velikim razmjerima, sve do vođenja ratova.

No, čovjek je otvoreno biće i nije osuđen ostajati unutar granica svojih animalnih automatizama. Bajsić ističe kako je čovjek razumno biće i može se donekle kontrolirati ako razmišlja. Pogotovo kad mu još netko izvana pruži razumnju pomoć.²² Pa ipak, zašto tijekom cjelokupne povijesti većina čovječanstva uglavnom ostaje pod vlašću animalnih automatizama? Bajsić smatra kako ključ problema leži u tome što »struktura našeg grupnog ponašanja ostaje neosvijestena«, tj. što grupa ima silno jak utjecaj na pojedinca. Kada je riječ o pojedincu, Bajsić drži da ga identifikacija s grupom i njezinim ponašanjem dispencira od razmišljanja. Čemu razmišljati kad 'svi tako misle'? Ali »stvarnost je«, nastavlja, »ipak racionalna, koliko god se to ne željelo vidjeti, jer zahtijeva mentalni napor i donosi rizik da čovjek ostane sam.«²³ Prema Bajsiću, problemi povezani sa življenjem vlastite racionalnosti umnogome su ukorijenjeni u društvenoj naravi čovjeka.

Gnijezdo i prašuma – temeljne strukture naravnog ponašanja

Pojedinac bez grupe slab je i nesiguran. Bajsić naglašava da čovjek ima »urođenu potrebu za osloncem u društvu i njegovoj idejnoj sigurnosti«. ²⁴ U grupi se osjeća jakim i zaštićenim. Takvo mu je ozračje potrebno kao čvrsta uporišna točka, plodna zemlja iz koje može rasti i razvijati se. Bez toga, sâm, slab i nesiguran, vene i nije kadar razviti svoje potencijale. Zapravo, on je ovisan o grupi, o njezinu prihvaćanju i zaštiti. U potrebi pojedinca i grupe za sigurnošću²⁵ Bajsić otkriva jednu temeljnu strukturu naravnog ponašanja, a postizanje stanja potpune sigurnosti za pojedinca naziva *gnijezdom*. On zapravo preuzima svima dobro znanu sliku iz prirode, kojom zorno predočava te olakšava uočavanje i shvaćanje jednoga temeljnog shematskog urođenog ponašanja koje se može opaziti kod svih društvenih životinja, pa tako i kod čovjeka.

²² Usp. ŽPCZ, str. 102.

²³ ŽPCZ, str. 102.

²⁴ Vjekoslav BAJSIĆ, *Strah za granicu*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1980, str. 91-92.

²⁵ Usp. ŽPCZ, str. 650.

S druge pak strane, uočava da je to gnijezdo zapravo umjetna tvorevina koja pojedinca čuva od otvorenog i izravnog, ali i riskantnog suočavanja sa zbiljom. U gnijezdu, naime, on nikada do kraja ne odrasta, nikada se do kraja ne osamostaljuje, jer ono ga štiti, ali i guši, zarobljava ga u uloge koje mu nikada nisu sasvim 'po mjeri' da bi u njima mogao do kraja razvijati sve svoje sposobnosti. Bajsić ističe kako je pojedinac uvijek veći od svoje uloge, pa i tada kada bi se želio sasvim identificirati s njom. Ipak ostaje nešto živo u njemu, a suviše je ili nepoželjno za dobro igranje uloge, nešto što bi također željelo rasti i ostvariti se, nešto jedinstveno, 'neukalupljivo'. Uloge, naime, uniformiraju ljude. Zbog svega toga u pojedincu raste čežnja za nesmetanom slobodom rasta i razvoja, za drukčijom strukturom ponašanja od one koja vlada u gnijezdu. Bajsić je tu drugu temeljnu strukturu naravnog ponašanja koja ima za cilj postizanje stanja potpune slobode pojedinca nazvao *prašumom*.²⁶ I ona je prirodna slika temeljnoga shematskog urođenog ponašanja, kakva se opaža kod svih društvenih životinja i kod čovjeka.

Gnijezda i prašume suvremenog čovječanstva

Bajsić te dvije temeljne strukture naravnoga grupnog ponašanja primjenjuje na prepoznavanje dviju osnovnih struktura grupnog ponašanja suvremenog čovjeka. On to najbolje sâm opisuje sljedećim riječima: »Uostalom, idejno je jedinstvo gnijezdo, jer gnijezdo je proračun, ne može sebi dopustiti rizik kvarenja izvedbe vlastite ideje nekom drugom idejom. U gnijezdu vlada plan i ideja, u prašumi je za zajednicu dosta konkretna vjernost konkretnom čovjeku.«²⁷ Bajsić te strukture prepoznaje i tijekom povijesti. »U pravilu, sklizanje prema prašumi donosi sklizanje prema demokratizaciji; opuštanju centralističke discipline: moći otići uvjetuje da ljudi stvarno odlaze... Prostori slobode koji se tako otvaraju donose rizik za jedinstvo, kompaktnost i sva druga svojstva koja su mogla i mogu egzistirati samo u gnijezdu. U biti je doista samo gnijezdo ugroženo i u tom su smislu stvari došle doista na kraj. Problem se za budućnost sastoji poglavito u tome da se i sami pojmovi,

²⁶ Usp. temeljni Bajsićev članak o strukturama gnijezda i prašume, ŽPCZ, str. 11-30.

²⁷ ŽPCZ, str. 27.

sadržaji i njihove vrijednosne komponente prenesu iz gnijezda u prašumu, tj. da se u njima otkrije ona komponenta koja daje današnjem čovjeku neku poruku... Premještanje težišta s teorije prema praksi, nepovjerenje prema spekulaciji i naglašavanje eksperimentalnoga također su jasni znakovi preorijentacije potreba i svjetskih usmjerenja. Nasuprot sve većem materijalnom širenju i učvršćivanju gnijezda, stvara se značajno duhovno nepovjerenje prema konkretnim gnijezdima na području svijesti. To ih sve više dovodi u krizu koja se ne može zaustaviti ni vanjskim zatvaranjem (zastorima, indeksima, cenzurama), ni stvarno prebroditi nutarnjim naporima. Priznanje idejnog pluralizma samo je konstatacija te činjenice.²⁸ U takvoj situaciji gnijezda, po naravnoj shemi, svi počinju čeznuti za prašumom. Stoga ne začuđuje što su gotovo svi pogledi iz konkretnih povijesnih situacija gnijezda bili uprti prema budućnosti, jer budućnost je prašuma. Uz to, Bajsić još primjećuje i kako je danas 'u tom duhu' prošlost postala nevažnom i kako je »velik dio napora usmjeren prema tome da se današnji život oslobodi ostataka prošlosti koji bi još mogli u njemu važiti.«²⁹ On upozorava da je to drastično »ulaženje u prašumu budućnosti bez ikakvih osiguranja od strane gnijezda i bez nade u povratak danas..., na području svijesti, promišljen i odlučan pothvat« te da se »pred ugroženošću od te prašume javljaju posljednji pokušaji povlačenja u tijesne prostore neposredno doživljene stvarnosti«³⁰ kao u svoja nova gnijezda i posljednja utočišta.³¹

Iz svega navedenoga vidi se kako Bajsić dinamički razmišlja o čovjeku i čovječanstvu, kako otkriva principe ljudskog ponašanja i njihovu 'kameleonsku', permanentnu prisutnost tijekom povijesti te im predviđa daljnji razvoj u budućnosti. Važno je uočiti njihovu dinamiku. S jedne strane, čovjekovu potrebu da stvara, izgrađuje i utvrđuje najraznovrsnija gnijezda koja se pojavljuje zbog realne ugroženosti prašumom i čežnje za sigurnošću i, s druge strane, potrebu odlaska iz toga gnijezda u neizvjesnost i rizik prašume u ča- su kada se u miru i sigurnosti gnijezda toliko razvio i ojačao da se

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, str. 28.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

u njemu počinje osjećati sputanim za daljnji razvoj svih svojih potencijalnih sposobnosti.

Zajedno s Bajsićem možemo zaključiti da su »i gnijezdo i prašuma... autentične strukture ljudskoga« te da se »samo kompromisom i jedno i drugo može donekle ostvariti, tj. ... sloboda (je) na jednoj strani, a sigurnost na drugoj«. Autentična je budućnost pak, očito, rezultat niza kompromisa mnogih pojedinaca koji kreativno pokušavaju 'izići na kraj' sa svojim 'podvojenim' naravnim potrebama. One se reflektiraju i 'traže svoje' u svim dimenzijama pojedinca, bile ili ne primijećene na obzorima njegove svijesti. Iz svega toga postaje razumljivo na temelju čega Bajsić zaključuje da se »autentična budućnost zapravo ne da izračunati«³². Ni budućnost pojedinca ni budućnost čovječanstva.

Ipak, na nešto se u toj 'unutarnjoj drami' pojedinca i čovječanstva uvijek i u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, treba računati. Na to da je čovjek grješnik od početka, na 'palu ljudsku narav'.

Budućnost čovjeka

Bajsić ističe kako je težnja za bezgraničnošću temeljna oznaka ljudskog bića. Kaže da je nada snaga koja nam omogućuje dosezanje tog područja onkraj granica našega iskustva. Ali upozorava da, ako se područje mogućega suzi na ovostranost – što zapravo na svoj način čini prirodoznanstveni mentalitet – tada se bezgraničnost mora tražiti i stvoriti u ovostranosti. No, »može li se čovjek u tom ograničenju još uvijek misliti kao čovjek i kao takav podnositi samog sebe?«, pita Bajsić podsjećajući da »čovjek pred sobom mora imati otvorenost da bi ostao čovjekom«. ³³ Čovjek bez otvorene budućnosti odumire u očaju. Stoga je pitanje budućnosti iznimno važno antropološko pitanje, jer se tek iz njega, kako ćemo vidjeti, može dati cjelovit pogled na čovjeka.

Ugrožena budućnost

Bajsić uviđa da je čovjekova budućnost danas najugroženija samim čovjekom. »Prirodne su znanosti dale čovjeku neopisivu

³² Isto.

³³ FTV, str. 202.

moć nad prirodom. « Ali, moral nije gotovo ništa napredovao. Ideja emancipacije čovjeka odbila je heteronomni moral, a onaj autonomni nije se uspio ostvariti. Stoga ne začuđuje što danas previše ljudi bez ikakva ustručavanja radi sve što im se prohtije, ako to mogu. A, primjećuje Bajsić, može se previše. Ipak, to je vrlo zabrinjavajuće stanje čovječanstva. Zašto?

Bajsić ističe da smo odgovorni za budućnost i da budućnost stvaramo u sadašnjosti.³⁴ On je te odgovornosti duboko svjestan. Uviđa kako bez temeljite promjene ponašanja u smislu Evanđelja čovječanstvo nema nade za opstanak. On vidi samo dva izlaza: ili će se dogoditi nešto što će čovjeka vratiti u paleolitske uvjete ili će čovjek drastično promijeniti svoje ponašanje. Prvo je malo vjerovatno, no zabrinjava ga što je i drugo jedva zamislivo, pa se pribojava da bi čovječanstvo uskoro moglo uništiti samo sebe, na neizravan, u smislu ekološke katastrofe ili na izravan način, u smislu ratne, nuklearne katastrofe.

Bajsić se pita postoji li kakav izlaz iz ovako teške situacije u kojoj se nalazi čovječanstvo. Uviđa da bi taj izlaz morao biti cjelovit, pa, metodološki se distancirajući od vlastite religije i polazeći iz 'neutralne pozicije', razmišlja o tome kakva bi morala biti religija budućnosti, religija koja je kadra »biti spasom od buduće katastrofe«. Smatra da bi religija budućnosti mogla biti samo ona koja, uz to što bi zadovoljila religiozne potrebe, tj. omogućila posebna duhovna ili emocionalna iskustva, svakako doista mogla donijeti i neku promjenu situacije, a takvo što vidi samo u Evanđelju. I dodaje nekoliko vrlo neugodno realističnih, ali presudnih pitanja: »No nije li to utopija? Kako se možemo nadati tomu da ćemo preskočiti svoju vlastitu sjenu, da ćemo postati toliko svjesni da budemo u stanju ispraviti tako jako ukorijenjene i tako široko i strastveno poduprte crte našeg ponašanja? Ali s druge strane, kako se možemo nadati da ćemo izbjeći katastrofu, propast, ako osnovne crte našega grupnog ponašanja ostaju nepromijenjene? Kao što smo rekli, religija će imati budućnosti ako čovječanstvo bude imalo budućnosti. Ima određenih religijskih momenata – praktičnih prijedloga evanđelja – koji se u velikoj mjeri tiču budućnosti čovjeka u ovome svijetu. Ima li religija ikakvu šansu da učini odlučnu promjenu? Na religiji je da nam dadne povijesni od-

³⁴ Usp. Vjekoslav BAJSIĆ, *Obrnuto vrijeme*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994 (dalje: OV), str. 155.

govor.«³⁵ Bajsiću je poznat *teoretski* odgovor, ali je duboko svjestan da situacija zahtijeva hitan odgovor od *života* koji će se konkretno realizirati u sadašnjosti. Taj se odgovor može iščitati iz njegova cjelokupnog djela. Riječ je o prihvaćanju kršćanskog mentaliteta, o specifično kršćanskom poimanju povijesti i eshatologije te o djelovanju i ponašanju u tom duhu, koje se opet pokazuje jedino realnim, mogućim rješenjem ljudskih nevolja i problema, pa tako i onih vezanih uz budućnost.

Obrnuto vrijeme

U Bajsićevoj misli o budućnosti nalazi se jedan vrlo zanimljiv i, čini se, važan, premda naoko neobičan, aspekt. Po svemu sudeći, čini se da Stephen W. Hawking³⁶ inspirira Bajsića na razvijanje misli o tzv. 'obrnutom vremenu' te na skretanje pozornosti kršćanima kako bi trebali živjeti iz budućnosti, a ne iz prošlosti.³⁷ Bajsić u spomenutom konceptu 'obrnutog vremena' prepoznaje autentičan kršćanski stav. Naime, život prvih kršćana nije bio uvjetovan prošlošću, nego budućnošću, njihov je život određivalo iščekivanje kraljevstva Božjega.³⁸ Pritom ističe kako su vjera i nada kategorije budućnosti, a ne prošlosti. Vjerujemo i nadamo se da će se u budućnosti nešto dogoditi. Bajsić ističe da je vjera uvijek bila vjera u nešto buduće, u neko obećanje, »u vjeri budućnost stanuje: ona je način kako se budućnost uprisutnjuje, kako postaje stvarna i djeluje u sadašnjosti.«³⁹ Znanje je pak kategorija prošlosti. Ono što se u prošlosti dogodilo, to sada *znamo*. Kršćanima vjera i nada poglavito dolaze iz vjere u ponovni Kristov dolazak koji se ima dogoditi u budućnosti. Mi mu se *nadamo* i *ujerujemo* da će se dogoditi. Dakle, sva dinamika kršćanskog života danas proistječe iz budućnosti kao što je posvjedočeno u Poslanicama da je proistjecala i prvim kršćanima. Tu negdje leži i nada kako će Bog koji je Bog povijesti, unatoč svemu, tj. svima, tako voditi povijest da će na kraju ispuniti

³⁵ ŽPCZ, str. 62-63.

³⁶ Bajsić se očito susreo s Hawkingovim djelom *O kratkoj povijesti vremena* (usp. OV, str. 59).

³⁷ Usp. OV, str. 59-61.

³⁸ Usp. OV, str. 60-61.

³⁹ SZG, str. 120-121.

svoje obećanje o drugom Kristovu dolasku i zaživljavanju Njegova kraljevstva.

Eshatološka perspektiva

Bajsić iskazuje jasnu svijest da »kršćaninu boravak na ovome svijetu nije ni posljednja mogućnost ni posljednji cilj«. O samom pak životu nakon smrti nije se mnogo ni jasno izražavao. Na jednom se mjestu može naslutiti da smatra kako čovjek nakon smrti živi u Božjem sjećanju i ističe da »ga se Bog na svoj način sjeća«⁴⁰, što opet ne govori ništa konkretno što zapravo misli o tome. Možda je jednostavno postavio granicu svojoj misli, svjestan da o tome i onako ne može ništa pouzdano znati.

No, što bi to onda kršćaninu bila posljednja mogućnost i cilj?

U svojim kolumnama Bajsić jasno izražava vjeru i nadu u konačno ispunjenje svih temeljnih težnji čovjekova srca s onu stranu životne stvarnosti.⁴¹ Ipak, najviše je zauzet življenjem budućnosti u sadašnjemu povijesnom trenutku. I tu je vjeran svojem aksiomu utjelovljenja. Ističe da Krist nije tješio ljude nečim što se ima dogoditi u dalekoj budućnosti – kršćanstvo je radosna vijest koja se ima zbiti u neposrednoj budućnosti.⁴²

Promjena eshatološke perspektive

S obzirom na eshatološku perspektivu, Bajsić ističe da s Kristom, zapravo, prestaje riječ o zagrobnoj ikonografiji. Kristocentričnost eshatologije, prema Bajsiću, sastoji se u osmišljavanju vlastite smrti preko identifikacije s Isusom Kristom, s Njegovim ciljevima i nakanama te sudjelovanjem u Njegovu djelu. Tako se eshatološka perspektiva iz prekogrobnosti seli u dimenziju ovozemaljskoga života u kojem Gospodin – Isus Krist, kako naglašava Bajsić, svijetli iz tekstova evanđelja i oduševljava u svoj povijesnoj konkretnosti vlastita zemaljskoga života. Bajsić kao presudni eshatološki moment u životu svakog pojedinca ističe živu i bogatu

⁴⁰ ŽPCZ, str.102.

⁴¹ Usp. OV, str. 75-76.

⁴² Usp. OV, str. 11.

predodžbu Kristove osobe, zbog čega »nikada nije dosta misliti i govoriti o Isusu Kristu«. ⁴³

Jedinstvena kršćanska eshatološka perspektiva

Bajsić također snažno upozorava na razliku u eshatološkoj perspektivi između kršćanstva i ostalih religija. Njemu se čini da kršćani ne razumiju nešto što je u njihovoj vjeri i ponašanju od izvanredne važnosti kao njihov *specificum*, a to je: da se nitko nije usudio tvrditi da bi neki naoko običan čovjek mogao biti pravi i jedini Bog. Naime, Bajsić ocjenjuje da su svi, osim kršćana, stali pred zidom transcendencije⁴⁴ i Boga traže isključivo u njegovoj udaljenosti, u nedostižnosti. Kršćanski pak Bog-Spasitelj ovdje je među ljudima i valja ga tražiti u njegovoj prisutnosti,⁴⁵ u Isusu Kristu u kojemu se ono božansko pokazalo na ljudski način,⁴⁶ a u čijem se mističnom tijelu i danas pokazuje. Valja ga vidjeti ponajprije u 'siromasima i malenima', kao 'gladnog i žednog', 'golog i u tamnici',⁴⁷ kao 'dijete koje se želi s nama družiti',⁴⁸ tj. u svakomu pojedinom konkretnom čovjeku potrebnom prihvaćanja, pomoći i ljubavi.⁴⁹

Svaki naoko mali, običan čovjek od događaja Isusa Krista nadalje, skriva u sebi neizrecivu tajnu Boga samoga te postaje tajanstvenom Božjom prisutnosti u svijetu, nepovredivi Božji rod.⁵⁰

⁴³ Usp. ŽPCZ, str. 396.

⁴⁴ Usp. ŽPCZ, str. 415.

⁴⁵ Usp. ŽPCZ, str. 416.

⁴⁶ Usp. ŽPCZ, str. 148.

⁴⁷ SZG, str. 15-16.

⁴⁸ Vjekoslav BAJSIĆ, *Ekologija slobode*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994 (dalje ES), str. 112-115.

⁴⁹ Usp. ES, str. 109; SZG, str. 15-16.

⁵⁰ Usp. *Na rubovima Crkve i civilizacije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1972, str. 323.

Smjernice za budućnost

Tako Bajsić, spoznavši ljudsku narav u njezinim nedostacima i od Boga darovanim mogućnostima, zaključuje: treba odlučiti »probiti se do budućnosti, ove naše, i s Bogom i s ljudima, jednom iz evanđelja. Ima još toliko toga što nikad nismo pokušali.«⁵¹ Budućnost se neprestano rađa iz sadašnjosti koja nam je u rukama.⁵² Stoga je vrijeme da se prestanemo uznositi svojim primitivizmom i zajedno započnemo graditi život na novim temeljima međusobna poštovanja, pomaganja i suradnje, jer to je jedino što može proći u budućnosti.⁵³ Naime, čak ni u merkantilnom svijetu današnjice više nema mjesta paleolitskoj kulturi lovaca i pljačkaša,⁵⁴ ma kako i koliko god ona bila lijepo 'zapakirana' u nove 'pseudoracionalne celofane' i koliko god se u njoj 'osjećali prirodno', a kamoli da bi joj bilo ikakva mjesta u budućnosti. Štoviše, ako je nastavimo 'njegovati' i 'iživljavati', u budućnosti nas čeka samo katastrofa,⁵⁵ tj. na ovom je svijetu nećemo niti imati.

Konačno, možemo ustvrditi kako je Bajsić do kraja života ustrajao u svojim, filozofu i teologu svojstvenim, naporima. Zapravo, može se reći da je mnogo učinio da pomogne drugima da ta nastojanja shvate i prihvate kao izazov za stvarnu mogućnost evanđeoske preobrazbe svojeg bića. On je pak živio svoju sadašnjost krajnje odgovorno spram budućnosti iz koje je djelovao. Vrijeme je za čovjekov odgovor iz budućnosti za budućnost.

⁵¹ OV, str. 61.

⁵² OV, str. 155.

⁵³ OV, str. 163-164.

⁵⁴ Usp. ŽPCZ, str. 87.

⁵⁵ Usp. ŽPCZ, str. 335.

Summary

Man and his future in Bajsić's thought

In his deliberation about man, Vjekoslav Bajsić is focusing his basic enrootment in nature. With his specific interdisciplinary approach, Bajsić comes to the fundamental insight that man is, in spite of all of his cultural and scientific »layers«, basically a hunter, a robber, a gatherer. This is exceptionally evident in his behaviour, especially group behaviour, that is not authentically rational, but animal, dictated by animal automatism. On the other hand, Bajsić points out that the man is not defined but open being, not destined to stay within the boundaries of his animal automatism, and that the individual man is still a rational being who can control himself if he thinks, specially if there is an outside rational help available. The key of the problem, according to Bajsić, is in rationalisation of our group behaviour structures that have an immense influence on an individual so that sometimes, instead of giving him support and security, they prevent his development and rational living.

Bajsić here points out the two basic structures of group behaviour in nature, the nest and the jungle, which he also recognises as the two basic structures of human behaviour throughout the history. He discovers a permanent »chameleon« presence of animal principles in human social behaviour through history, sensing where its consequences would lead the humanity. Because of that, Bajsić sees the future of humankind only in its opening to eternity and future itself as well as in urgent, responsible, thorough and concrete change in present human behaviour. The strength for that change he finds in the authentic Christianity. Namely, the authentic Christians both live and act from the future, from the faith in final God's fulfilment of the promise about the coming of Jesus Christ and His kingdom in which all the basic longings of each human heart will also be fulfilled. Bajsić here also points out that it is time that we start building our lives together, on new, evangelic rules of mutual respect, help and cooperation. Namely, Bajsić claims that the humankind, if it would continue behaving according to the animal principles of his nature, has no future but only an impending catastrophe.